

MITAS – ARCHAJINIS NAIVUS MOKSLAS AR GYVENIMO VEIKSNYS?

Saulius Stelmokas

Vytauto Didžiojo universiteto
Filosofijos katedra
Donelaičio g. 52, Kaunas LT-44244
Tel. 8 685 809 23
El. paštas: stelma@one.lt

Šiuolaikinis mokslas į mitą žvelgia kaip į naivų pažinimo būdą, būdingą archajiniam žmogui. Mokslas pakeitė mitą mūsų gyvenime – jis užėmė jo vietą. Nepaisant tokio mokslo požiūrio, mitas funkcionuoja mūsų pasaulyje veikdamas gyvenimą kaip ir protėvių laikais. Mokslinis pažinimas nevaldo mūsų gyvenimo – jo tiesa nėra gyvenimiška. Mokslinė tiesa yra tik teorinė tiesa. Mitas visada yra praktinis – tai pranešimas-imperatyvas, verčiantis mus veikti. Veikimo pobūdis lemia, kad tiesa negali būti mito kriterijus. Vienintelis mito kriterijus – efektyvumas.

Prasminiai žodžiai: mitas, kartotė, demitologizacija, pranešimas-imperatyvas.

Įvadas

Nuo Decartes'o, Kanto laikų įsivyraujanti pasaulio pažinimo, gyvenimo supratimo ir aiškinimo, etikos ir kitų sričių moksliskumo ir argumentuotos logikos tendencija lemia proto (*ratio*) pergale žmonijos egzistavime, jos raidoje ir istorijoje. Eksperimentiniai mokslai, besiremiantys bandymais ir griežta logine jų analize, argumentuotomis išvadomis ir objektyvumu, pasaulį mums daro suprantamą, aiškų ir pažįstamą, tačiau kartu paverčia jį negyvu objektu, kuris yra anapus manęs, netgi aš pats sau tampa svetimas, kai patenku į mokslinį aiškinimą – objektyvumas užkerta kelią savęs konstatavimui, savęs pajutimui, savęs išgyvenimui, jau nekalbant apie pasaulį.

Toks liūdnas vaizdas tarsi veda mus į aklaivietę arba verčia susitaikyti su dviprasmybe – viena vertus, aš paklūstu moksliniams aiškinimams, sutikdamas su jais, ir tampa svetimas visa kam, arba aš gyvenu ir užmirštu mokslinius aiškinimus. Taigi nuolat esu dvilypėje situacijoje – būdamas moksle, užmirštu gyvenimą arba apsimetu, kad jo nėra, o būdamas gyvenime, užmirštu mokslą.

Jau pati dvilypumo situacija atskleidžia, kad gyvenime veikia kiti dalykai nei moksle. Kitas pažinimas ir supratimas, aptinkamas gyvenime, pasirodo tarsi alternatyva mokslui ir jo priešprieša. Tačiau koks yra tas pažinimas? Siekiant atsakymo į šį klausimą, derėtų pradėti nuo pačios pradžios, kai mokslas dar tik

pasirodo savo gležnučiais daigais, kurie ilgai- niui virsta didžiuliu, viską užgožiančiu baobabu. Atmenant turbūt teisingą teoriją, kad mokslas išaugo iš filosofijos, manau, derėtų pradėti nuo to momento, kai nuo filosofijos ima atsikilti eksperimentinių specialiųjų mokslų šakos. Tačiau šiuolaikinės vis dar giliai mūmyse išsisknijusios filosofijos istorijos teigimu, jau pati filosofija yra mokslinis pažinimas. Dėl to šiame darbe nesiginčysiu, nes mano tikslas – kiek kitoks ir apima kitą pažinimo arba žinojimo rūšį.

Prieš filosofiją tradiciškai fiksuojamas mitinis pažinimas. Mitinio mąstymo mirtis arba jos pakeitimas loginiu argumentuotu mąstymu ženklina filosofijos pradžią: „Kosmogonijos, mėginančios paaiškinti pasaulio atsiradimą, o paskui ir sukurti pasaulėvaizdį, atsiskyrimą nuo mitologiškai pasaulį aiškinančios teogonijos Aristotelis pirmojoje *Metafizikos* knygoje kaip tik ir laiko riba, skiriančia senuosius pirmykščius filosofus nuo tikrųjų“ (Aster 1995: 44). Taigi nuo Aristotelio tęsiasi tradicija, kad filosofija gimsta mirštant mitui, o mokslui atėjus mito apskritai nelieka, nes jis tampa tiesiog nereikalingas.

Mitas mokslo atžvilgiu pasirodo kaip naivus ir vaikiškas mėginimas suvokti pasaulį, neturint jokių tam reikalui tinkamų priemonių, kaip pirmykštis naivus mokslas. Pirmykštis žmogus, kuriantis mitus tam, kad suprastų pasaulį, tradicinio mokslininko veikiau būtų sutapatintas su vaiku, kuris žaidžia mokslą. Taigi mitas mokslo akimis yra visiškai nerimta veikla, į kurią netgi neverta atsižvelgti.

Tačiau galima pamėginti nesutikti su mokslininkais ir paklausti: ar išties mitas yra toks jau nieko vertas šiuolaikinio mokslinio pasaulio žmogui? ar mitas yra toks jau naivus ir primityvus „mokslas“ arba pseudomokslas?

ar jo mirtis išties ženklina filosofijos, taigi ir mokslo, raidos pradžią? ar apskritai mitas iš tiesų mirė?

Šie klausimai ir sudaro straipsnio turinį. Keliamas **uždavinys**, aptarus mito sampratą, panagrinėti mito situaciją tiek praeityje, tiek dabartyje. Svarbu nustatyti pirminį mito apibrėžimą, kuris taptų darbo žaliava, o žaliava, kaip žinoma, darbo procese kartais keičia savo formą, o kartais keičiama pati medžiaga.

Eidamas šiuo keliu, tikiuosi atrasti tikrąją mito esmę ir remdamasis kai kuriais autoriais pamėginti išsiaiškinti, ar mitas tėra pirmykščių arba archajinių (abi sąvokos bus vartojamos tekste kaip absoliutieji sinonimai) žmonių naivumo apraiška, ar tai pakankamai vertingas pažinimo būdas, kuris netgi prilygsta mokslui, o gal net jį pranoksta, tačiau yra visiškai kitokio pobūdžio.

Taigi mano **tikslas** yra pasvarstyti, ar mitas ir šiandien egzistuoja kaip alternatyva mokslui. Tokia analizė nėra ribojama vien teorinio diskurso apie mokslo ir mito santykius ir sampratas. Be abejo, tai tėra teorinis svarstymas, tačiau jis užkabina ir už diskursų sandūros esančius dalykus.

Svarstydami, koks pažinimas būdingas mūsų laikams, taigi ir mūsų pasauliui, svarstome ir to pasaulio, kuriame gyvename, sąrangą, jo principus ir esmę. Kita vertus, aptardami šią diskursų problemą, paliečiame ir savo santykio su pasauliu klausimą, vadinasi, ir savo pačių egzistenciją.

Taigi svarstomi iš tiesų esminiai dalykai – žmogaus egzistencija pasaulyje. Iš šios analizės galiu spręsti, kaip aš egzistuoju, kaip esu pasaulyje, kas pasaulis yra man ir ką aš čia veikiu, kodėl aš čia. Tad analizė, kurią mėginasi atlikti, jau savo esme nėra grynai mokslinio pobūdžio, nes užkabina egzistencijos pro-

blemas ir klausimus, tarsi nulemdama patį buvimą. Tuomet nebelieka tikrojo objektyvumo, nes jau dabar aš priimu savo buvimą kaip neišvengiamą faktą, taigi atlieku savęs konstatavimą, kuris leidžia pasirodyti subjektyvumui. Tačiau ar tai sumenkina analizės vertę? Galbūt mitas, kokį pamėginasiu čia atskleisti, padės atsakyti į šį klausimą.

Tradicinė mito samprata

Siekiant imtis analizės ir ją atlikti korektiškai, tinkamai, pirmiausia reikia apibrėžti šios analizės objektą, kad iš pat pradžių būtų aišku, apie ką mėginama kalbėti. Objekto apibrėžimui neužtenka nurodyti tik pagrindines sąvokas arba sąvoką, kuri ženklina šį objektą. Analizė, kurią mėginasiu čia atlikti, visada lieka sąvokų lygmenyje, nes tai tėra tekstas, o ne gyva patirtis ar išgyvenimas, tačiau sąvokos dažnai yra dviprasinės ar netgi daugiaprasinės, todėl ir reikia apibrėžti analizės objektą ne tik nurodant sąvoką, bet ir paaiškinant prasmes, kurios šiai sąvokai suteikiamos.

Šioje dalyje apibūdinsiu tik pirmines sąvokos reikšmes, kurios vėliau šiek tiek keisis arba bus netgi keičiamos kitomis reikšmėmis. Pirminė sąvoka laikysiu tradicinę ir įprastą mito sampratą, arba žodžio *mitas* reikšmę.

Pačią pirminę reikšmę, manau, tikslinga yra imti iš žodyno, kuris paprastai pateikia įpras-tas ir labiausiai paplitusias žodžių reikšmes. Atliekamai analizei bus itin svarbios dvi sąvokos, kurios susijusios kaip dalis ir visuma, t. y. viena sąvoka yra kitos vedinys, apimantis pirminę sąvoką. Tai *mitas* ir *mitologija*. *Tarptautinių žodžių žodynas* pateikia tokias žodžio *mitas* reikšmes: 1) (gr. *Mythos* – šneka, žodis, pasakojimas, padavimas) tai sakmė, perteikianti senovės tautų religines pažiūras apie

pasaulio ir gamtos reiškinių kilmę, dievus ir legendinius herojus; 2) prasimanymas (perkeltine prasme) (*Tarptautinių žodžių žodynas* 1985: 324). Prie šio apibrėžimo dar grįšiu, bet prieš tai reikėtų pateikti ir antrąją sąvoką – *mitologija*. Tas pats žodynas pateikia tokias reikšmes: (gr. *Mythologia* – mitų pasakojimas, aiškinimas) 1) mokslas, tiriantis mitus – jų esmę, kilmę, reikšmę kultūrai; 2) mitų visuma, paprastai susisteminta (*Tarptautinių žodžių žodynas* 1985: 324).

Taigi mito kaip pasakojimo reikšmė supaprastintai apibrėžiama kaip pasakojimas apie dievų ir senovės didvyrių žygius. Mito kaip prasimanymo samprata, matyt, sietina su Platonu, kuris mitą vertino neigiamai – kaip apgaulę, žalingą pramaną, tvirkinančią visuomenę. Kitas svarbus dalykas yra mito priskyrimas senovės kultūrai – tai pirmykščio žmogaus kultūros apraiška. Mitologijos samprata neišei-na už mokslo ribų – mitologija yra mokslas arba mitų visuma, tačiau susisteminta, taigi mokslo apdorota.

Tai tėra pirminės *mito* reikšmės, kurias mėginasiu keisti ir atskleisti kitus, mano many-mu, svarbesnius dalykus, kurie glūdi šioje sąvokoje, t. y. pačią mito esmę. Mito analizę pradėsiu nuo pat jo pradžios, o pradžia yra pirmykščio žmogaus kultūroje, taigi pirmiausia aptarsiu, kas yra mitas pirmykščiam žmogui.

Būtina pabrėžti, kad archajinio žmogaus gyvenime mitas nebuvo vien pasakojimas, kurio įdomu klausytis ir kuris reikalingas tik kaip tam tikra pramoga, kaip dabar mums – grožinė literatūra. Visų pirma reikia pabrėžti skirtumą tarp mitų – tikrųjų mitų – ir pasakų, pasakojimų, kurie yra netikri mitai (Элиаде 1995: 18).

Straipsnyje bus nagrinėjami tik tikrieji mitai, o ne pasakojimai, skirti liaudžiai, t. y. ne

šventikams. Tikrieji mitai žinomi ne visai genčiai ir pasakojami tik ypatingomis progomis. Mitas pirmųjų žmogui yra kone dievybės apraiška, tad su juo reikia elgtis itin pagarbiai.

Ypatingas yra pirmųjų žmogaus santykis su mitu – mitas jam yra šventas pasakojimas, tad juo reikia tikėti. Taigi mitas visada byloja tiesą – jis niekada nemeluoja. Visa, ką pasakoja mitas, pirmųjų žmogaus supratimu, vyko iš tiesų.

Vadinasi, galima fiksuoti du mito požymius, būdingus pirmųjų žmogaus santykiui su mitu, – tikrumą ir sakralumą. Šie du požymiai yra esminiai kalbant apie mito reikšmę pirmųjų žmogaus gyvenime. Šventumas lemia, kad mitais besąlygiškai tikima, iš to išplaukia ir tikrumo požymis. Mitas yra neabejotina ir nekvėstionuojama tiesa – jis pirmųjų žmogui yra aksioma, kuri atskleidžia pasaulio sąrangą, esmę, jo paties gyvenimą, kilmę ir tikslą.

Tačiau mitas nebuvo tiesiog pažinimas, t. y. pažinimas dėl paties pažinimo. Mitas, kaip tai, kuo besąlygiškai tikima, savaimė suprantama, lėmė ir pirmųjų žmogaus gyvenimą, jo požiūrį į pasaulį ir to pasaulio objektus.

Taigi senovėje mitas aiškino žmogui kosmoso atsiradimą ir sąrangą, kitus paslaptinius dalykus (čia mitas skleidžiasi panašia funkcija, kurią dabar atlieka mokslas); palaikė žmogaus gyvenime harmoniją, taigi padėjo žmogui spręsti egzistencijos problemas. Akcentuotina tai, kad mitas čia išvengia įvade minėto mokslo ir gyvenimo dvilypumo – jis turi ir pažintinę, ir praktinę funkciją.

Pirmųjų žmogaus tikėjimas ir pasitikėjimas mitu lemia ir jo elgseną. Pavyzdžiui, kronikose pasakojama, kad didysis Lietuvos kunigaikštis Mindaugas, vykdamas į medžioklę arba karo žygį ir pamatęs kelią perbėgantį zūkį, nutraukdavęs žygį ir sukdamęs namo. Šis

pavyzdys neblogai iliustruoja mito reikšmę senovės žmogaus gyvenime. Zuikio pasirodymas – nesėkmės ženklas, todėl žygis nutraukiamas. Taigi lemia ne racionalūs dalykai, pavyzdžiui, tinkamas metų laikas ar politinė situacija, pakankamos jėgos ir pasiryžimas, o tam tikras religinis lygmuo, kurį išreiškia mitas. Mitas čia yra lemiamas veiksnys – jei zūkis pasirodo, žygio nebus. Šiuolaikinio racionalistinės, mokslinės tradicijos žmogaus akimis, toks elgesys ir tokie motyvai yra nai-vūs ir kvaili prietarai, kurių neverta paisyti. Vėliau bus progos pažvelgti, ar iš tiesų šiuolaikinis žmogus yra laisvas nuo prietarų, ar mitas jo visiškai neveikia.

Kitas svarbus dalykas yra žmogaus santykis su mitu esmė – kodėl mitas yra šventas ir toks svarbus pirmųjų žmogui. Čia tenka atsigręžti į kartojimo sąvoką, kurią siūlo M. Eliade (Eliade 1996: 9, 39 ir kt.). Mitas yra ne šiaip pasakojimas apie dievus ir mitinius herojus – juk mito istorijos priimamos kaip tikros. Taigi mitai pasakoja apie praeities įvykius, tačiau tai nėra mums įprasta istorinė praeitis, o pati pradžia. Mitas byloja apie pradžių pradžios laiką, kai vyko kuriamoji veikla. Pradžios laikas yra šventas laikas, nes tada buvo sukurtas pasaulis, tada jis buvo idealus ir tobulas, tada veikė dievybės ir kūrė pasaulį, jo objektus. Pirmųjų žmogui prasminga ir vertinga yra tik ta veikla, kuri atkartoja mitinio laiko, pradžių pradžios įvykius: „Maitinimasis nėra paprastas fiziologinis veiksmas, jis atkartoja Komuniją. Vedybos ir kolektyvinė orgija turi savo mitinius prototipus; jos kartojamos todėl, kad jas padarė šventas nuo pat pradžių dievai, protėviai arba herojai“ (Eliade 1996: 8). Taigi archajinis žmogus vykdamas visada manė kartojąs mitinius veiksmus, taigi jo veikla prasminga

ir tam tikra prasme šventa, o mitas jam yra kaip priesakas, kuris įpareigoja vienaip ar kitaip elgtis arba nesielti.

Su mitinio laiko įvykių kartote susijęs ir archajinio žmogaus santykis su istorija. Mitinis laikas pirmą kartą žmogui yra šventas laikas, todėl vertinga tik tai, kas vyko tame laike, o istorinis laikas vertinamas neigiamai, nes jame nieko esmiška nevyksta. Kita vertus, istorinis laikas pasižymi negrįžtamumu (Eliade 1996: 89) – tai nuolatinis judėjimas į priekį. Archajinis žmogus, kuris nuolat orientuojasi į mitinį pradžios laiką, taigi visada yra atsigręžęs į praeitį, vengia tokio negrįžtamumo, nes tai reikštų tolimą nuo mito. O juk mitas jam yra vienintelė tikra vertybė – taigi atsiskyti mito reikštų išmušti pagrindą iš po kojų. Todėl archajinis žmogus bijo istorijos ir vengia jos. Laiką jis traktuoja ne linijiniu principu, kaip judėjimą į priekį, o cikliniu, kaip nuolatinį tų pačių dalykų pasikartojimą, taigi mitinio laiko sugrįžimą. Šiuolaikinės progresyvistinės tendencijos tarsi mėgina paneigti tokią laiko sampratą. Tačiau ar iš tiesų ciklinis laikas pranyksta mūsų gyvenime?

Mito demitologizacija

Trumpai aptarus mito reikšmę pirmą kartą žmogaus gyvenime, būtų galima pereiti prie pagrindinio klausimo apie mito apraiškas šiuolaikiniame pasaulyje, tačiau prieš tai reikėtų atkreipti dėmesį į dar vieną šiuolaikinės epochos santykį su mitu – mokslinį požiūrį į mitą.

Viena iš sąvokos *mitologija* reikšmių nurodo ją esant mokslu, tiriančiu mitus. Taigi mitas nėra vien naivūs prietarai, kuriais tikėjo pirmą kartą žmogus ir kurie dabar niekam nereikalingi ir neįdomūs, jie tampa ir paties mokslo objektu. Antroji *mitologijos* reikšmė

taip pat atskleidžia mokslo funkciją, nes mitų visuma suvokiama kaip susisteminta.

Tačiau mane domina, koks yra mokslo ir mito santykis. Pirmiausia svarbu tai, kad mokslas mito nevertina kaip švento, besąlygiškai teisingo pasakojimo. Mokslui mitas yra tam tikra prasimanymų rūšis, būdinga naiviam senovės žmogui. Mitas nevertinamas rimtai. C. Levi-Straussas teigia: „Kad ir kaip mitai būtų interpretuojami, atrodo, juose težiūrimas tuščias žaidimas arba grubi filosofinės spekuliacijos forma“ (Mitologija 1996: 51). Panašiai prabyla ir Roland'as Barthes'as. Jis akcentuoja mitologo judesyje mito sunaikinimą (Bartas 1991: 102). Mitologas mitą nagrinėja analitiškai, tačiau kas tada atsitinka su mitu, kas lieka iš mito?

Mitologas (t. y. mokslininkas, nagrinėjantis mitus) mėgina ne tik susisteminti mitus, bet ir juos paaiškinti. Mitas suprantamas kaip simbolinė kalba, kai tam tikrais kodais pasakomi svarbūs žmogaus egzistencijos dalykai (Ricoeur 2001: 32–63). Taigi mitologas stengiasi paaiškinti mito simbolius, t. y. juos iššifruoti ir pasakyti, ką mitas mėgina mums įteigti.

Tai jau pirmasis demitologizacijos žingsnis, nes sutikus, kad mitas yra simbolinė kalba, tenka pripažinti, kad išaiškinus simbolius, t. y. paslėptas prasmes pasakius tiesiogiai ir aiškiai, simbolinės kalbos nebelieka, taigi mitas jau nebėra simbolinė kalba.

Tačiau tai tėra pirmasis žingsnis, nes toliau mitas griaunamas dar labiau. Tarkim, A. J. Greimo atliekama struktūralistinė semantinė analizė, kuria jis ieško semantinių mitų struktūrų, netgi nebesidomi, ką mitas nori pasakyti, o tik kaip tai padaryti. Panašiai elgiasi ir Barthes'as, kuris mitą nurodo tik kaip formą (Bartas 1991: 82), taigi svarbu ne kas sakoma, o kaip sakoma. Šitaip atskleidžiami mito

veikimo principai – paslapties nebelieka, o tada nėra prasmės kalbėti apie sakralumą. Netgi cirke atliekami triukai, žinant jų atlikimo principą ir techniką, tampa nebeįdomūs ir neįspūdingi.

Mitai demitologizuojami, kai banaliai ir kasdieniškai atskleidžiama jų kilmė, o ji pasirodo esanti nei sakrali, nei stebuklinga. „Pavyzdžiui, jei kokia nors mitologinė sistema skiria daug dėmesio tam tikram personažui, tarkim, piktai senelei, tai mums bus paaiškinta, kad šioje visuomenėje senelės priešiškausi teikė savos anūkių atžvilgiu, ir į mitologiją bus žiūrima kaip į socialinės struktūros ir socialinių santykių atspindį“ (Mitologija šiandien 1996: 51).

Mokslas ne tik atmets mitą kaip nevertiną pažinimo šaltinį, kaip žaidimą, bet ir jį naikina imdamasis analizės, kuri sugriauna mitą, – jis nebetenka galios, tampa ne mitu, o tam tikra kodavimo sistema.

Mitas šiandien

Tačiau, kaip jau minėjau, greta mokslo šiandien egzistuoja ir kita sfera – gyvenimas. Šiuolaikinį pasaulį galima vertinti kaip dvilypi, nes mokslas nėra gyvenimo pažinimas. Gyvenimas ir gyvenimiška patirtis diktuoja kitokią pažinimą ir suvokimą, nei mums siūlo mokslas. Neblogas pavyzdys čia būtų mokslinis Koperniko perversmas – ne Žemė yra visatos centras, pati Žemė sukasi aplink Saulę. Diena ir naktis keičia viena kitą dėl to, kad Žemė sukasi aplink savo ašį. Ši mokslinė tiesa jau seniai žinoma ir pripažinta. Tačiau vis vien sakome „saulė teka“, „saulė leidžias“. Negana to, mes neįjungiame Žemės sukimosi – mums tai yra tik objektyvus mokslinis faktas, kuris neturi įtakos gyvenimui. Tas pat pasakytina ir

apie Žemės, kaip visatos centro, sampratą – nors ir žinome, kad Žemė tėra vienas iš kosmoso taškelių galaktikos pakraštyje, vis vien ji mums išlieka centriniu tašku, mūsų gyvenime Žemė yra visatos centras, kaip kiekvienam centru tampa namai.

Taigi mūsų gyvenime veikia kiti dėsniai, kitoks pažinimas ir kitos įtakos nei moksle. Čia reikėtų išskirti du pagrindinius santykius su mitu – sąmoningą atsigręžimą į praeitį ir intuityvų mito priėmimą. Tenka pripažinti, kad iš anksto darau prielaidą, jog mokslą gyvenime keičia mitas, ir mitas šiuolaikiniame pasaulyje veikia kaip ir anksčiau.

Nusivylus šiuolaikiniu pasauliu, neradus jame nieko vertinga ir prasminga, nepasitikt mokslu ir kitomis nūdienos institucijomis bei tiesomis, ieškoma to, kas įgyvendintų lūkesčius ir pasiūlytų tuos atramos taškus, kurie padeda žmogui susitaikyti su pasauliu, savo būtimi, įprasminti veiklą.

Archajinis žmogus turėjo mitus kaip atramos taškus, todėl nenuostabu, kad ir dabartiniame pasaulyje mėginama remtis į tuos pačius dalykus. Šiuolaikinis žmogus ieško savo gyvenimui mitų, kurie aiškintų jam pasaulį ir harmonizuotų jo būtį. Tačiau keblumų kyla paklausus, kokių mitų reikia šiuolaikiniam žmogui.

Mito poreikis ir jo siekimas geriausiai atspindi bandymuose atsigręžti į senąsias mitologijas. Nuostata, kad mitai, tikę archajiniam žmogui, tinka ir šiuolaikiniam, gana plačiai palaikoma. Tai liudija šiuo metu Lietuvoje prasidėjęs pagonybės renesansas, bandymas atgavinti senovės baltų tikėjimą. Bene labiausiai tokią nuostatą palaiko ir mėgina įgyvendinti A. Žarskus, propaguojantis romantinį požiūrį į lietuvių mitologiją ir pasaulėžiūrą.

Čia dera grįžti prie *mitologijos* sąvokos klausimo, nes *mitologija* čia tampa *pasaulėžiūros*

sinonimu. Skiriasi šių dviejų sąvokų prasminiai niuansai: pasaulėžiūra nurodo tam tikrą pasaulio matymo būdą, o mitas – sakymą. Tačiau mitas mums atskleidžia pasaulėžiūrą – jis yra pasaulėžiūros šaltinis ir kūrėjas. Pasaulėžiūra kyla iš mito, nes mite ji ir gyvuoja, todėl mitologijos ir pasaulėžiūros sinonimiškas vartojimas šioje plotmėje yra visiškai pateisinamas. Nors galima kalbėti apie mokslinę pasaulėžiūrą, tačiau čia aš ją traktuosiu kaip mitinę pasaulėžiūrą. Todėl reikia pabrėžti, kad tekste žodis *pasaulėžiūra* reikš mitinę pasaulėžiūrą arba mitologiją, o su mokslu siesis tik tuo atveju, jei bus parašyta *mokslinė pasaulėžiūra*.

Atsigręždamas į senąją lietuvių pasaulėžiūrą, Žarskus siūlo ne tik alternatyvų mokslinei etnologijai požiūrį į baltų mitologiją, bet ir mėgina ją prikelti naujam gyvenimui, pritaikyti šiuolaikiniam pasauliui. Jis akcentuoja senąją baltų kultūrą kaip šaltinį, iš kurio atsigėrę galime atgauti dvasines jėgas (Žarskus 1999: 4). Senoji pasaulėžiūra yra tie dalykai, kuriuos žmogus turėtų atsiminti kaip savo egzistencijos dalį. Formuojama nuomonė, kad senosios pasaulėžiūros vieta mūsų gyvenime būtų tokia, kaip ir senovės baltų pasaulyje.

Toks atsigręžimas į praeitį jau pats savaime esti mitinio pobūdžio, nes atitinka vieną pagrindinių mitinio mąstymo principų – amžinąjį sugręžimą, atkartojimą. Žarskus senąją baltų pasaulėžiūrą regi kaip idealų modelį, kuris vertingas ir prasmingas dabartiniame pasaulyje. Siekdamas gyvenimui suteikti prasmę ir harmonizuoti būtį, jis mėgina atsigręžti į pradžių pradžią ir atkartoti jos įvykius. Senovės baltų pasaulėžiūra ir apskritai pagoniškieji Lietuvos laikai Žarskaus mitologizuojami – jie tampa šventu ir idealiu pradžios laiku, t. y. mitiniu laiku, kuris yra alternatyva blogam ir baisiam dabarties istoriniam laikui.

Ar tinka senoji baltų pasaulėžiūra mūsų dienomis, kai pasaulis visiškai kitoks nei tada? Ar keičiantis aplinkybėms mitologija išlieka tokia pati? O gal reikėtų prisiminti jau minėtą mito, kaip formos, sampratą ir pamėginti ją vertinti ne tik neigiamai?

Bandymas kartotės principu sugręžti prie senosios mitologijos suponuoja mitų statistikumą. Tačiau P. Ricoeuras akcentuoja mitų dinamiką (Ricoeur 2001: 41). Mitai kinta, nes nuolat konfliktuoja vienas su kitu, be to, keičiasi aplinkybės, kuriomis mitas reiškiasi. Tad sugręžimas prie senųjų mitų tampa neįmanomas dėl to, kad jie jau yra pasikeitę ir dabar reikia kalbėti apie kitą, naują mitologiją.

Jei mitai keičiasi, tada galima klausti: kas juose išlieka, kad vis dar vadiname mitais? Juk įmanoma netgi teigti, kad mokslas – tai pasikeitęs mitas, bet mokslo mes nevadiname mitu (šiame darbe mokslas netgi priešinamas mitui). Vadinasi, mituose turi išlikti tai, kas vadinama mito esme, visų pirma – mito principai, mitinio mąstymo specifika. Tačiau iš pat pradžių galima teigti, kad mitas šiandien veikia taip pat kaip ir anksčiau, tik šį teiginį reikia išplėsti. Pradžiai pasitelksiu du autorius – jau minėtą Roland'ą Barthes'ą, kuris siūlo mito kaip formos sampratą, ir Gintarą Beresnevičių. Pastarasis, kaip ir Žarskus, atsigręžia į Lietuvos situaciją, tačiau siūlo kitokią mito sampratą, kuri siejasi su Barthes'o ir kitų autorių, kalbančių apie mito dinamiką.

Naujam mito apibrėžimui čia tiktų pasitelkti bartiškąją mito, kaip pranešimo, koncepciją. Barthes'as teigia, kad mitu gali tapti bet kas (Bartas 1991: 82). Beresnevičius mums taip pat siūlo išplėstą mito sampratą – vietoj netgi pranyksta mitas kaip pasakojimas (tarkim, jis pateikia *nepriklausomybę* kaip mitą

(Beresnevičius 2002: 53)), taigi mitas apima įvairius dalykus, kurie ką nors sako, arba yra, Barthes'o terminais, pranešimas. Tačiau koks šis pranešimas?

Pranešimu mes vadintume ir paprastą konferencijos pirmininko pasakymą „Dabar kalbės profesorius ...“ Tačiau jis man nedaro įtakos ir radikaliai nieko nekeičia mano egzistencijoje. Tad pranešimas čia nėra tik paprastas informacijos pateikimas. Barthes'as siūlė mitą vertinti ne pagal jo turinį, o pagal formą. Jo manymu, tik ypatinga pranešimo forma daro jį mitu. Savotiškai jis teisus, nes forma išties yra svarbi. Tuo galime įsitikinti pradėję, tarkim, reklamos analizę, kur bene svarbiausias dalykas – informacijos pateikimo forma. Tačiau Beresnevičius mums siūlo kiek kitą požiūrį – atsiranda ir turinio svarba (nepriklausomybės mitas atsirado ne tik dėl jo „pateikimo formos“). Būtent turinys tampa mito pagrindu. Pats Barthes'as puse lupų prasiitaria, kad mitas – tai pranešimas, pritaikytas tam tikram naudojimui (Bartas 1991: 82). Taigi atsiranda naudos arba reikšmingumo momentas. Mitas kaip pranešimas visada esti kam nors skirtas, t. y. turi adresatą. Čia ir pasirodo turinio esmė. Turiniu gali būti bet kas, mitu gali tapti bet kas, tačiau visa, kas tampa mitu, yra reikšminga adresatui. Mitas Beresnevičiaus darbe kaip tik ir atsiskleidžia visa savo reikšmingumo galia. Mes turime ne šiaip pranešimą, o greičiau moto ar šūkį, su kuriuo žengiamo pirmyn – nepriklausomybės mitas Sąjūdžiui tampa šūkiu, kuris verčia veikti. Mitas pasirodo kaip vėliava, kurią iškėlęs privalai atitinkamai elgtis. Taigi Beresnevičius mums tarsi siūlo savotišką mito, kaip pranešimo-imperatyvo, sampratą. Susidūrę su mitu, mes tarsi išgirstame paliepimą ar netgi įsakymą: „Tu privalai pakeisti savo gyvenimą“, „Tu privalai veikti“.

Beresnevičiaus siūloma mito samprata pasižymi įprastomis jo funkcijomis – modelia-vimo, harmonijos palaikymo. Pastaroji funkcija Beresnevičiui akivaizdžiai svarbiausia, nes kaip tik ji ir lemia mito įtaką istorijos procesams. Jis siūlo ne tiek mito reikšmę individualiam žmogui, kiek visuomenei, kai mastelis esti tauta kaip vienetas, kuris gali būti veikiamas vieno mito. Tai, beje, atitinka įprastą mito, kolektyvinės sąmonės padarinio, sampratą.

Svarbu pažymėti, kad mito funkcijos, kurias ką tik minėjau, priskirtinos pirmą kartą žmogui. Laikomasi nuostatos, kad dabar mitas jau nebeatlieka šių funkcijų, nes jį pakeitė mokslas; visa, ką dabar darome, įskaitant ir valstybės, kultūros bei politikos kūrimą, esti racionali, logiškai išvesta remiantis dėsniais, sistemomis ir skaičiais. Taigi atrodo, kad mitui vietos apskritai nelieka, nes mokslas užėmė jo vietą, o pats mitas tapo tik mokslo objektu, kuris yra įdomus tik kaip tiriamasis.

Žingsnis po žingsnio Beresnevičius atskleidžia, kad mes nesame tokie jau objektyviai racionalūs ir viską apskaičiuojantys. Mus, kaip ir pirmą kartą žmones, mitas veikia visa savo jėga. Pradėdamas nuo negatyvaus mito, kad mes esame barbarai, ir savo analize apversdamas šio mito vertinimą aukštyn kojom, Beresnevičius apžvelgia visą istoriją iki mūsų dienų, atskleisdamas mitų poveikį konkreitiems istoriniams laikotarpiams. Šitaip formuojasi mitų istorija, kur kiekvienas įvykis yra mito padarinys, kur mitas pasirodo kaip istorijos variklis, kuris niekada neužgesa ir yra nepakeičiamas (tiesa, Beresnevičius kalba apie mito nebuvimą mūsų dienomis, tačiau čia irgi veikia pats mitas – veikia savo nebuvimu). Toks požiūris neatrodo keistas pažvelgus į mito funkcijas ir prisiminus svarbiausią dalyką, kad esame žmonės, o ne skaičiavimo mašinos. Žmo-

gus visada gyvena ne tik protu, bet ir širdimi. Tad nenuostabu, kad mitas pasirodo svarbesnis už racionalius išvedžiojimus ir apskaičiavimus. Jei mitas mus veikia, tai einame pirmyn, o jei neveikia, t. y. jei mito mums nėra, tai mes imame blaškytis ir nebesugebame veikti, ir jokie mokslo laimėjimai nepadės grįžti į vėžes. Mitas verčia mus regėti širdimi, o mokslas jos nepasiekia.

Beresnevičiaus tekstą būtų galima suvokti kaip mito rehabilitaciją, tačiau ne tokią, kuri suteikia peno diskusijoms, koncepcijoms, sistemoms, taigi mokslui, o tokią, kuri mus įpareigoja: „Tu privalai pakeisti savo gyvenimą“.

Panašias mito funkcijas šiuolaikiniame pasaulyje įžvelgia ir kiti mąstytojai. J. Campbellas knygoje *Kūrybinė mitologija* atskleidžia mito apraiškas literatūroje, kur mitas skleidžiasi savo kuriamąja galia. Tačiau galima fiksuoti ir mito apraiškų realiame gyvenime, kai mitas yra ne tik pranešimas-imperatyvas, bet ir išlaiko savo principus. Eliade akcentuoja sugrįžimo prie ištakų principo veikimą mūsų gyvenime (Элиаде 1995: 181) ir primena, kad Didžiosios prancūzų revoliucijos vadovams pavyzdys buvo Romos ir Spartos veikėjai. Tas pat rašoma ir Beresnevičiaus knygoje – Atgimimo laikais mitas buvo pirmoji nepriklausomybė, o pirmosios respublikos kūrimo laikais – LDK, taigi kaskart atsigręžiamą į praeitį, į pačią pradžią.

Eliade nurodo ir dar šiuolaikiškesnę mitų apraišką – masines informavimo priemones. Jis kalba apie komiksus (Элиаде 1995: 183–184), kurių herojai atitinka mitinius herojus. Kita vertus, komiksai išlaiko pagrindinį mito principą – veiksmas sukuria harmoniją, gėris visada nugali blogį.

Reklamai taip pat būdingos mitinio mąstymo apraiškos. Tarkim, šiuo metu Lietuvos televizijose imtas reklamuoti laikraštis *Respublika*, kurio reklaminius siužetėlius sumontuotas taip: regime neva primityviomis priemonėmis (galbūt pieštukais) nupieštą Romos patricijų arba patį Cezarį, skaitantį *Respubliką*, o tuomet pasigirsta balsas: „Romos laikais dar nebuvo laikraščių, bet buvo respublika“. Akivaizdu, kad šiandien Lietuvoje einantis laikraštis neturi nieko bendra su Romos valstybe, tačiau reklama mėginama susieti šiuos du dalykus. Roma esti ta pradžia, nuo kurios kartu su Graikija pradeda Europos civilizacijos istorija, taigi Roma čia yra pradžių pradžia. Reklaminių siužeto kūrėjai atlieka kartotės judesį ir laikraštį pristato kaip atkartojantį tai, kas buvo pradžių pradžioje. Atsimenant, kaip vertinamas pradžios laikas, nesunku suprasti, kad atlikus tokį judesį daugiau argumentų, kad laikraštis yra geras ir vertas skaityti, nebereikia. Mito apraiškų šiuolaikiniame pasaulyje apstu; mitas nėra miręs, o veikia kaip ir anksčiau.

Išvados

Mitas nėra vien aiškinamasis pasakojimas, skirtas pažinti pasaulį. Mitas veikia žmogaus gyvenimą – tai ir sudaro jo esmę.

Kalbant apie mitą reikia pabrėžti, kad klausimas apie jo teisingumą neturi būti net užduodamas. Mitas vertinamas ne teisingumo, o greičiau efektyvumo kategorija. Veikimas ir yra mito esmė.

Pažinimas, kurį siūlo mitas, nėra pažinimas dėl pažinimo. Jis padeda išgyventi, suteikia prasmę ir vertę – egzistencijos pagrindą, tad kalbėti apie mito teisingumą būtų beprasmiška.

LITERATŪRA

1. Aster, J. 1995. *Filosofijos istorija*. Vilnius: Alma littera.
2. Bartas, R. 1991. *Teksto malonumas*. Vilnius: Vaga.
3. Beresnevičius, G. 2002. *Ant laiko ašmenų*. Vilnius: Aidai.
4. Campbell, J. 1991. *Creative Mythology*. New York: Arkana.
5. Элиаде, М. 1995. *Аспекты мифа*. Москва: ИНВЕСТ-ППП.
6. Eliade, M. 1996. *Amžinojo sugrįžimo mitas*. Vilnius: Mintis.
7. *Mitologija šiandien*. 1996. Vilnius: Baltos lankos.
8. Ricoeur, P. 2001. *Egzistencija ir hermeneutika*. Vilnius: Baltos lankos.
9. *Tarptautinių žodžių žodynas*, 1985, Vilnius: Vyriausioji encikl. redakcija.
10. Žarskus, A. 1999. *Virsmas baltų kultūroje*. Kaunas: Vydija.

MYTH – ARCHAIC JEJUNE SCIENCE OR FACTOR OF LIFE?

Saulius Stelmokas

Summary

Contemporary science considers the myth as a jejune knowledge, specific for a primitive man. Science has replaced myth in our life, taking myth's place. Irrespective of this science opinion, myth is working in our world like it was working in our ancestors life. Scientific knowledge doesn't govern our life – it is not true to life. Scientific truth is just theoretical truth. Myth

always is practical – it is message-imperative, it is pushing us to act. Because of the nature of action, the criterion of truth is inapplicable to myth – the only criterion of myth can be efficacy.

Keywords: myth, repetition, demythologation, message-imperative.

Įteikta 2003 06 10